

Canada, Genocide of Indigenous Peoples and the International Court of Justice

*Abdollah Abedini**

DOI: 10.22096/HR.2023.534671.1343

[Received Date: 25/07/2021 - Accepted Date: 13/09/2021]

Abstract

Is it possible for genocide to be committed only by states with totalitarian and authoritarian political regimes? Events and studies in Canada over the past few decades prove the opposite. A wealth of Canadian state documents, witnesses, officials' confessions, and surveys show that the genocide of Indigenous peoples as the main owners of the land was carried out in a very slow, lethal, and mostly non-lethal manner against this population. The article, while reviewing the facts of the case in the light of case law and related international documents, considers the option of bringing an action against the state of Canada in the International Court of Justice to reiterate to the members of the international community the need for appropriate action. Reconsider their approach to the people under their jurisdiction so that they do not commit genocide as the most heinous international crime, and thus we witness a day without repeating the unbelievable stories of a generation of people trying to destroy other generations.

Keywords: Genocide; Canadian State Practice; International Court of Justice; Special Intent; Indigenous Peoples.

* Assistant professor, Institution for Research and Development in the Humanities (SAMT), Tehran, Iran.

Email: a.abedini@sam.ac.ir

کانادا، ژنوسید بومیان و دیوان بین‌المللی دادگستری

عبدالله عابدینی*

DOI: 10.22096/HR.2023.534671.1343

[تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۵/۰۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۶/۲۲]

چکیده

آیا احتمال ارتکاب ژنوسید تنها از سوی کشورهایی با رژیم سیاسی تمامیت‌خواه و اقتدارگرا ممکن است؟ وقایع و مطالعات چند دهه اخیر در کانادا، خلاف این فرضیه را اثبات می‌کنند. انبوهی از اسناد، شهود، اظهارات مقامات و بررسی عملکرد دولت کانادا نشان می‌دهد ژنوسید مردمان بومی در این کشور به‌منزله صاحبان اصلی این سرزمین، در یک روند بسیار آهسته و به اشکال مهلک و عمدتاً غیر مهلک علیه این جمعیت انجام شده است. این نوشتار ضمن بررسی اجمالی حقایق مربوط به این موضوع در پرتو رویه قضایی و اسناد مرتبط بین‌المللی، به گزینه طرح دعوا علیه دولت کانادا در دیوان بین‌المللی دادگستری توجه دارد تا از این طریق ضمن تلنگری دوباره به اعضای جامعه بین‌المللی مبنی بر لزوم اتخاذ واکنش مناسب نسبت به کانادا، رویکردهای خویش با مردمان تحت صلاحیتشان را مورد بازنگری قرار دهند تا در مسیر ارتکاب ژنوسید به‌مثابه شنیع‌ترین جنایت بین‌المللی قرار نگیرند و به این ترتیب، شاهد روزگاری بدون تکرار ماجراهای باورناپذیر تلاش نسلی از آدمیان برای تلاشی برخی نسل‌های دیگر باشیم.

واژگان کلیدی: ژنوسید؛ عملکرد دولت کانادا؛ دیوان بین‌المللی دادگستری؛ قصد خاص؛ مردمان بومی.

* استادیار، پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی (سمت)، تهران، ایران.

۰۱ مقدمه

در ۲۴ ژوئن ۲۰۲۱، در اثنای ابتلای جهانی کرونا، خبری از کانادا سبب حیرت و شگفتی جهانی شد. حدود ۷۵۱ جسد کودک بومی در گورهایی بدون علامت در محلی نزدیک به یک مدرسه شبانه‌روزی در ۱۶۰ کیلومتری منطقه رگینا در ایالت ساسکاچوان کشف شد.^۱ این مدرسه در کنار سایر مدارس شبانه‌روزی در کانادا از سال ۱۸۷۹ تا ۱۹۹۶ مشغول به فعالیت بودند. هدف از تأسیس این مدارس، جذب کودکان بومی کانادایی و تربیت بر اساس فرهنگ دولتی این کشور بوده است. اوایل سال ۲۰۲۱ میلادی، خبر مشابهی مبنی بر کشف ۲۱۵ جسد مردمان بومی که عمدتاً کودک بودند، در بریتیش کلمبیا منتشر گردید. مطابق اخبار، هنوز این باور وجود دارد که گورهای کشف نشده بسیار دیگری وجود دارند.^۲

این خبر موجی از شوک و حیرت را در میان مردم کانادا و جهان برانگیخت. مقامات کانادایی نیز تعجب خود را از این وقایع پنهان نکردند. نخست‌وزیر کانادا این واقعه را شرم‌آور توصیف کرد و اظهار داشت این موضوع نشانگر سابقه نژادپرستی و تبعیض نظام‌مند کشور است که مردمان بومی کانادا با آن مواجه بوده و هنوز هم درگیر آن هستند.^۳

بررسی وقایع مرتبط با مردمان بومی در کانادا در سده اخیر نشان می‌دهد که رویکرد دولت‌های مختلف در این کشور، تعقیب یک سیاست واحد در جذب و در صورت لزوم، نابودی مردمان بومی این کشور بوده است؛ به طوری که مطابق مطالعات انجام‌شده‌ای که از حمایت دولت کانادا نیز برخوردار بوده، این رویه نشانگر ارتکاب ژنوسید نسبت به مردمان بومی کاناداست.^۴ در همین روزها، اخبار مشابه دیگری مبنی بر ارتکاب ژنوسید از سوی

1. "Hundreds of bodies discovered at former Canada residential school for Indigenous children," accessed September 13, 2021, <https://www.jurist.org/news/2021/06/hundreds-of-bodies-discovered-at-former-canada-residential-school-for-indigenous-children/>.

2. Ian Austen, "With Discovery of Unmarked Graves, Canada's Indigenous Seek Reckoning," accessed September 13, 2021, <https://www.nytimes.com/2021/06/26/world/canada/indigenous-residential-schools-grave.html>.

3. "Statement by the Prime Minister on the findings around the former Marieval (Cowessess) Residential School in Saskatchewan," accessed September 13, 2021, <https://pm.gc.ca/en/news/statements/2021/06/24/statement-prime-minister-findings-around-former-marieval-cowessess>.

4. Supplementary Report: Genocide, in, Reclaiming Power and Place: The Final Report of the National Inquiry into Missing and Murdered Indigenous Women and Girls, accessed September 13, 2021, <https://www.mmiwg-ffada.ca/final-report/>.

دولت چین علیه مردم اویغور در این کشور منتشر شده که حاوی حقایق متأثرکننده‌ای است.^۵ این در حالی است که باور چنین وقایعی در این سطح و گستردگی و در روزگار معاصر امری دشوار می‌نماید.

بررسی وقایع و حقایق مربوط به اقدامات دولتی به خصوص در کانادا در کنار اسناد مرتبط بین‌المللی نشان می‌دهد که می‌توان از الگوی طرح دعوای گامبیا علیه میانمار در خصوص اقدامات منجر به ژنوسید در کانادا در دیوان بین‌المللی دادگستری (از این پس دیوان) استفاده نمود.^۶ همانگونه که هدف گامبیا ممانعت از ارتکاب ژنوسید علیه مردم روهینگیا در میانمار بوده، هدف از طرح دعوا علیه کانادا نیز می‌تواند درخواست پایان دادن به رویکرد آهسته، مرموز و سیستماتیک ژنوسید مردمان بومی در این کشور باشد. وجود دعوای از این دست و میراثی که از آورده دیوان می‌تواند در این خصوص برجای بماند، به‌مثابه رویکردی زنده از حقوق بین‌الملل نسبت به ارتکاب فجیع‌ترین جنایات بین‌المللی تلقی شود و هشدار لازم را به جامعه بین‌المللی در خصوص مراقبت و پایش طرح‌ها، برنامه‌ها، ایدئولوژی‌ها و تفکرات منجر به بروز ژنوسید ارائه کند. ضمن اینکه طرح اینگونه دعوای علیه دولت‌هایی مانند کانادا نشان می‌دهد که ارتکاب ژنوسید لزوماً ارتباط مستقیمی با نوع حکومت در یک

5 "China policies could cut millions of Uyghur births in Xinjiang," accessed September 13, 2021, Cate Cadell, <https://www.reuters.com/world/china/exclusive-amid-accusations-genocide-west-china-polices-could-cut-millions-uyghur-2021-06-07/>.

۶. شاید این پرسش مطرح شود که آیا امکان طرح موضوع ارتکاب ژنوسید در کشور کانادا در دیوان بین‌المللی کیفری (از این پس ICC) وجود دارد؟ دولت کانادا اساسنامه رم را در ۷ جولای ۲۰۰۰ تصویب کرده است؛ از این رو بی‌تردید، امکان ارجاع جرائم داخل در صلاحیت ICC از جمله ژنوسید از سوی دولت کانادا به این مرجع در گام نخست وجود دارد. در غیر این صورت، ارجاع موضوع از سوی شورای امنیت و همچنین، آغاز تحقیقات از سوی دادستانی دیوان می‌تواند راه‌های دیگر طرح این موضوع در دیوان باشد. تاکنون هیچ‌یک از اقدام فوق انجام نشده است. جدای از اینکه ICC صلاحیت رسیدگی به جنایات ارتكابی از سوی اشخاص را دارد، دیوان بین‌المللی دادگستری به نقض تعهدات دولت‌های عضو کنوانسیون ژنوسید می‌پردازد. از این جهت، تفاوت و شباهت‌هایی از منظر طرح موضوع ژنوسید در این مرجع قضایی از منظر رسیدگی به ژنوسید وجود دارد که به برخی از آنها اشاره می‌شود. نخست؛ منشأ عنصر قانونی جرم در هر دو دیوان، تعریف مندرج در ماده ۳ کنوانسیون ژنوسید است. با این حال، امکان توجه به تحولات موجود در وجه عرفی قاعده منع ژنوسید در دیوان بین‌المللی دادگستری وجود دارد در حالی که عناصر جرم ژنوسید در سندی به همین نام در ICC مشخص شده است. دوم؛ دیوان بین‌المللی دادگستری علاوه به اشکال مختلف ارتکاب جرم ژنوسید از جمله مباشرت، معاونت و شروع به ژنوسید، به نقض تعهدات ناشی از پیشگیری و مجازات جرم ژنوسید نیز می‌پردازد (ماده ۱ کنوانسیون)، اما ICC محدود به ارتکاب جرم از سوی اشخاص در اشکال مختلف از جمله تحریک، تبانی و مباشرت است؛ از این رو دایره رسیدگی دیوان وسیع‌تر از ICC است. سوم، آستانه احراز ارتکاب ژنوسید به دلیل شدت استثنایی این جرم در دیوان بین‌المللی دادگستری به شکل «کاملاً قانع‌کننده» است، زیرا اصولاً دیوان در احراز نقض تعهدات دولت‌ها، حساسیت فراوانی دارد؛ اما رویه محاکم بین‌المللی کیفری رواندا و یوگسلاوی سابق نشان داده که با توجه به محاکمه اشخاص و نه دولت‌ها، چنین حساسیتی لزوماً وجود ندارد و با احراز برخی ادله با آستانه فراتر از شک معقول، امکان انتساب ژنوسید به متهم قابل تصور است.

کشور ندارد؛ به عبارت دیگر، همانگونه که «کمیته تحقیق در مورد زنان و دختران بومی ناپدید و کشته شده» (از این پس کمیته تحقیق) اظهار می‌دارد امکان ارتکاب ژنوسید تنها در رژیم‌های تمامیت‌خواه و اقتدارگرا وجود ندارد، بلکه بررسی تطبیقی ارتکاب ژنوسید در جهان نشان می‌دهد که کشورهایی مانند ایالات متحده و کانادا که خود را قدرت‌های پیشرو دنیا قلمداد می‌کنند و برای مقابله با ژنوسید، در اقصی نقاط دنیا اعلام آمادگی می‌نمایند، می‌توانند مرتکب چنین جنایاتی شوند.^۷

مطالعه تاریخ و بررسی حقوقی وقایع مرتبط با ژنوسید می‌تواند به کاستن از نقض تعهد به منع ژنوسید در عرصه بین‌المللی منجر شود. در واقع، آگاه‌سازی جامعه بین‌المللی از یک سو و مقابله با اقدامات ذی‌ربط از طریق محاکم داخلی در قالب اصل صلاحیت جهانی و محاکم بین‌المللی همچون دیوان بین‌المللی کیفری و دیوان بین‌المللی دادگستری می‌تواند در کنار کمک هر چه بیشتر به عدالت انتقالی،^۸ به روند کاهشی تا محو کامل این جنایت کمک کند. در ادامه به بررسی سناریوی طرح دعوا علیه دولت کانادا در دیوان می‌پردازیم. دلیل انتخاب دیوان، امکان بررسی ارتکاب ژنوسید به شکلی جامع‌تر نسبت به دیوان بین‌المللی کیفری و تجزیه و تحلیل اقدامات دولت خوانده به منزله بازیگر اصلی حقوق بین‌الملل و مؤثرترین رکن در ارتکاب ژنوسید است. در ادامه به بررسی مسائل شکلی و ماهوی مطرح در دیوان در پرتو رویه قضایی مرتبط با ژنوسید می‌پردازیم.

۲. مسائل شکلی طرح موضوع در دیوان

در این بخش ذیل دو قسمت کلی نظر مشورتی و دعوای ترافیعی به مسائل احتمالی پرداخته می‌شود که ممکن است در خصوص موضوع ژنوسید بومیان کانادایی در دیوان مطرح شود.

۲-۱. درخواست نظر مشورتی

یکی از ابزارهای مؤثر دیوان جهت حل و فصل اختلافات بین‌المللی و کمک به مجمع عمومی و شورای امنیت برای حفظ صلح و امنیت بین‌المللی و ارتقای حقوق بشر به منزله اهداف بنیادین ملل متحد، درخواست نظر مشورتی از دیوان است.^۹ بر این اساس، مجمع عمومی

7. Supplementary Report: Genocide, 2019, 10.

۸. ستار عزیزی، و محمد حاجی، «احراز مسئولیت دولت در خصوص ارتکاب ژنوسید: در تقابل یا تعامل با روند عدالت انتقالی»، مجله مطالعات حقوقی، شماره ۸ (تابستان ۱۳۹۵): ۱۵۰.

۹. جمشید ممتاز، «پیش‌گفتار»، در: نقش دیوان بین‌المللی دادگستری در تداوم و توسعه حقوق بین‌الملل (مجموعه مقالات). تهران: انجمن ایرانی مطالعات سازمان ملل متحد، ۱۳۸۸.

می‌تواند بهترین گزینه برای درخواست پرسش از دیوان مدنظر قرار گیرد. در این حالت، به ابتکار دولت یا دسته‌ای از دولت‌ها امکان رأی‌گیری در خصوص طرح پرسش از دیوان برای دریافت نظر مشورتی وجود دارد. با توجه به تجربه دعوی گامبیا علیه میانمار در خصوص ژنوسید ادعایی ارتكابی علیه جمعیت روهینگیا در استان راخین میانمار می‌توان موضوع اقدامات ژنوسید ادعایی دولت کانادا را از طریق سازمان همکاری اسلامی به پیش برد.^{۱۰}

هرچند دعوی گامبیا علیه میانمار به صورت ترافعی مطرح گردید، اما می‌توان از چهارچوب سازمان همکاری اسلامی یا نهاد و سازمان دیگری فرایند طرح درخواست نظر مشورتی از دیوان را در مجمع پیگیری کرد. روش معمول در مجمع عمومی اینگونه است که دولت یا دولت‌های مبتکر پرسش، از طریق ایجاد اجماع لازم برای طرح و تصویب موضوع در مجمع، موضوع را پیش ببرند؛ بنابراین نخستین چالش در این مسیر، ایجاد اجماع لازم برای تصویب موضوع در مجمع عمومی است. با توجه به جایگاه کانادا در عرصه مسائل اقتصادی و سیاسی بین‌المللی به نظر می‌رسد که این چالش بسیار قابل توجه است مگر اینکه توصیف رویکرد کانادا در برخورد با مردمان بومی به نحوی برای اعضای مجمع مطرح شود که قانع‌کننده باشد. این اتفاق در خصوص درخواست نظر مشورتی مجمع از دیوان در خصوص جدایی جزایر چاگوس از جزیره موریس نسبت به بریتانیا قابل مشاهده است.^{۱۱}

چالش بعدی، چهارچوب و محتوای پرسش است. در واقع، صورت‌بندی پرسش در بررسی زوایای مورد نظر مجمع عمومی از سوی دیوان اثرگذار است. تجربه نظرات مشورتی پیشین در این خصوص می‌تواند راهنمای خوبی قلمداد شود. معمولاً درخواست تعیین آثار حقوقی اقدام مورد نظر گزینه مناسبی تلقی شود، زیرا دیوان برای تعیین آثار عمل مورد پرسش نیاز دارد ابتدا حقایق و حقوق قابل اعمال بر موضوع را به طور مشخص تعیین و مورد ارزیابی قرار دهد. به نظر این پرسش می‌تواند مناسب باشد: «آثار حقوقی عملکرد دولت کانادا نسبت به مردمان بومی این کشور در چند سده گذشته تا کنون در پرتو ارتكاب جنایات بین‌المللی از جمله ژنوسید و جنایت علیه بشریت چیست؟» طرح پرسش باید به نحوی باشد که تا حد امکان جامع اهداف مجمع عمومی از پرسش مطرح شده باشد. پرسش‌های فرعی دیگری نیز

10. Ryan Boccock, "The Gambia, Myanmar and the International Court of Justice— A Path to Justice?," accessed September 13, 2021, <https://grojil.org/2019/12/09/the-gambia-myanmar-and-the-international-court-of-justice-a-path-to-justice/>.

۱۱. از میان ۱۹۳ دولت رأی‌دهنده به قطعنامه مجمع عمومی ۱۷/۲۹۲ مصوب سال ۲۰۱۷ برای طرح پرسش از دیوان در خصوص جزایر چاگوس، ۹۴ رأی مثبت، ۱۵ رأی منفی و ۶۵ رأی ممتنع بود: <https://digitallibrary.un.org>

می‌تواند در پرتو پرسش اصلی از دیوان مطرح شود. مزیت درخواست نظر مشورتی از دیوان در این خصوص آن است که دولت‌هایی از جمله چین که در حال حاضر در حال ارتکاب اقدامات مشابه کانادا نسبت به مردمان تحت صلاحیت خود هستند، نسبت به اقدامات خود گام‌های جبران‌ساز را اتخاذ می‌نمایند و در صورت تداوم یا تشدید اقدامات مزبور می‌توانند گزینه بعدی پرسش مجمع عمومی از دیوان باشند. چین به قید حل و فصل اختلافات کنوانسیون ژنوسید (ماده ۹) حق شرط وارد کرده است.

۲-۲. دعوای ترافیعی

طرح دعوای ترافیعی در دیوان، مستلزم احراز صلاحیت دیوان به صورت شخصی، موضوعی و زمانی است. ضمن اینکه باید توجه داشت مبنای صلاحیت دیوان چه سند یا اسنادی خواهد بود، زیرا این امر اثر مستقیمی بر محدوده ادعاها، دفاعیات و مانور دیوان برای تفسیر و اعمال قاعده مورد بحث خواهد داشت.

۲-۲-۱. صلاحیت شخصی

نخستین پرسشی که مطرح می‌شود آن است که چه دولتی می‌تواند علیه کانادا طرح دعوا نماید؟ جدا از این موضوع که کدام‌یک از دولت‌های عضو دیوان به لحاظ ملاحظات غیر حقوقی مایل به طرح دعوا علیه کانادا باشد، می‌توان به چند نکته در این خصوص به لحاظ ملاحظات حقوقی محض اشاره نمود.

نخست اینکه با مراجعه به تارنمای دیوان مشخص می‌شود که دولت کانادا در سال ۱۹۹۴ اعلامیه صلاحیت اجباری دیوان (بند ۲ ماده ۳۶ اساسنامه دیوان) را صادر کرده است. مطالعه متن اعلامیه کانادا نشان می‌دهد که مانعی برای طرح دعوا علیه این کشور در خصوص موضوع تعهدات ناشی کنوانسیون ژنوسید و یا سایر اسناد حقوق بشری وجود ندارد.^{۱۲} اثر طرح دعوا بر اساس اعلامیه مزبور آن است که محدودیت چندانی برای دیوان جهت بررسی تمامی تعهدات مرتبط کانادا در خصوص موضوع دعوا وجود نخواهد داشت و لزوماً به سندی مانند کنوانسیون ژنوسید محدود نخواهد شد. در این خصوص می‌توان به اسناد مرتبط دیگری مانند میثاقین مصوب ۱۹۶۶،^{۱۳}

12. "Declaration of Canada recognizing the jurisdiction of the Court as compulsory," accessed September 13, 2021, <https://www.icj-cij.org/en/declarations/ca>.

13. "Status of the International Covenant on Civil and Political Rights," accessed September 13, 2021, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtsg_no=IV-4&chapter=4#EndDec.

کنوانسیون محو تبعیض علیه زنان مصوب ۱۹۷۹^{۱۴} و کنوانسیون حقوق کودک مصوب ۱۹۸۹^{۱۵} اشاره داشت که کانادا در همگی آنها عضویت دارد و به نوعی به بحث اعمال تبعیض، بدرفتاری و محدودیت علیه زنان و کودکان بومی کانادایی مرتبط است.

دوم اینکه کانادا در ۳ سپتامبر ۱۹۵۲ بدون اعمال هیچ‌گونه حق شرطی، به عضویت کنوانسیون ژنوسید درآمده است.^{۱۶} در حال حاضر، ۱۵۱ دولت دیگر از جمله ایران نیز عضو کنوانسیون هستند. البته در کنار این مبنا، می‌توان با توجه به اعمال تبعیض و محدودیت‌های مستمر و شدید علیه زنان بومی در کانادا، به کنوانسیون محو تبعیض علیه زنان نیز توجه داد. در ماده ۲۹ این کنوانسیون و ماده ۹ کنوانسیون ژنوسید دیوان به‌منابه مرجع حل‌وفصل اختلاف قرار داده شده است.

۲-۲-۲. صلاحیت موضوعی

دیوان مطابق ماده ۳۶ اساسنامه می‌تواند نسبت به اختلافات دولت‌های عضو در خصوص مسائل خاص ناشی از منشور یا معاهدات لازم‌الاجرا پیرامون تفسیر معاهده، وجود اختلاف، نقض تعهد بین‌المللی و هر مسئله حقوق بین‌الملل وارد رسیدگی شود. استناد به معاهدات ذی‌ربط در خصوص کانادا از جمله میثاق حقوق مدنی و سیاسی، کنوانسیون‌های ژنوسید، محو تبعیض علیه زنان و حقوق کودک می‌تواند بنا به شرایط دولت خواهان مدنظر قرار گیرد. ضمن اینکه طبق آورده دیوان در قضیه بوسنی، تعهدات کنوانسیون در هر جایی که محل اعمال صلاحیت دولت باشد، قابل اعمال است مگر تعهد به تعقیب که ماهیت سرزمینی دارد؛^{۱۷} از این رو نسبت به بحث صلاحیت موضوعی دیوان چالش‌چندانی وجود نخواهد داشت.

با این حال، دولت کانادا می‌تواند در مقام دولت خوانده، نسبت به اقدامات مشابه ادعایی که از سوی دولت خواهان دعوا نسبت به مردمان تحت صلاحیت خویش ارتکاب پیدا کرده، مبادرت به طرح دعوای متقابل نماید. در واقع، اگر دولت خواهان نیز دارای شرایط خاصی از جمله تنوع قومی، نژادی و مذهبی باشد و در طول تاریخ به خصوص در زمان پذیرش اسناد

14. "Status of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women," September 13, 2021,

https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-8&chapter=4#12.

15. "Status of the Convention on the Rights of the Child," accessed September 13, 2021,

https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-11&chapter=4.

16. "Status of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide," accessed September 13, 2021,

https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-1&chapter=4.

17. *Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro*, ICJ Reports 2007: 183-184.

ذی‌ربط از جمله تصویب کنوانسیون ژنوسید مرتکب اقدامات ممنوعه در کنوانسیون شود، امکان طرح دعوای متقابل در این خصوص تقویت خواهد شد. مشابه این رویکرد را در دعوای متقابل صربستان علیه کرواسی در دعوای اعمال کنوانسیون ژنوسید شاهد بودیم.^{۱۸}

نکته دیگر، امکان درخواست صدور دستور موقت از سوی دولت خواهان علیه کانادا است. در پرتو موضوع مورد اختلاف میان طرفین که ارتباط وثیقی به کنوانسیون ژنوسید پیدا می‌کند، تجربه مشابه در دعوای بوسنی و کرواسی علیه صربستان به ترتیب در سال‌های ۲۰۰۷ و ۲۰۱۵ و همچنین، دعوای گامبیا علیه میانمار در سال ۲۰۱۹ نشان داد که ماهیت قاعده منع ژنوسید به نحوی است که دیوان نسبت به اثبات شرایط مربوط به دستور موقت از جمله خطر ورود زیان به حقوق مورد ادعا، صلاحیت علی‌الظاهر، معیار صحت و فوریت موضوع، آستانه پایینی را جهت احراز این شرایط در نظر می‌گیرد.^{۱۹}

۲-۳. صلاحیت زمانی

اقداماتی که کانادا جهت ژنوسید مردمان بومی این کشور انجام داده ریشه در قرن ۱۷ میلادی دارد؛^{۲۰} بنابراین در صورت طرح دعوای علیه دولت کانادا در دیوان بر اساس کنوانسیون ژنوسید ممکن است این دولت در قالب اعتراض مقدماتی به این نکته اشاره نماید که این دولت از سال ۱۹۵۲ به عضویت کنوانسیون ژنوسید درآمده و رسیدگی به وقایع پیش از آن در صلاحیت دیوان نیست. دیوان در قضیه کرواسی علیه صربستان در این خصوص اعلام کرد «تعهد معاهده‌ای که دولت را ملزم به پیشگیری از فعل یا ترک فعلی می‌کند، از نظر منطقی نمی‌تواند بر وقایع قبل از لازم‌الاجرا شدن تعهد مزبور بر دولت قابل اعمال باشد»؛^{۲۱} از این رو وقایع پیش از ۳ سپتامبر ۱۹۵۲ نمی‌تواند نسبت به کانادا در دیوان مورد رسیدگی قرار گیرد. قسمت عمده وقایع مندرج در این نوشتار در پرتو مستندات کمیته‌های ملی تحقیق در کانادا، کمیسیون آمریکایی حقوق بشر، کمیته حقوق بشر، کمیته محو کلیه اشکال تبعیض نژادی پس از تاریخ فوق محقق شده‌اند که به‌طور مثال می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: رویه مستمر مدارس شبانه‌روزی تا

18. Croatia v. Serbia, ICJ Reports 2015: 120-123.

نکته جالب توجه اینکه قاضی اختصاصی صربستان در این قضیه، هم‌نوا با سایر قضات دیوان، دعوای متقابل صربستان را رد نمودند. (ibid, para, 524 (3))

19. Gregor Maučec, "Protecting Minorities from Discrimination and Mass Violence through Provisional Measures Indicated by the International Court of Justice," *International Journal on Minority and Group Rights* 27 (2020): 380-385.

20. Frank Robert Chalk, and Kurt Jonassohn, *The History and Sociology of Genocide: Analyses and Case Studies* (New Haven: Yale University Press, 1990).

21. Croatia v. Serbia, 2015: 95.

سال ۱۹۹۶، رویه جداسازی کودکان بومی از خانواده‌هایشان و تربیت آنها در خانواده‌های کانادایی در دهه‌های ۶۰ تا ۸۰ میلادی، رویه عقیم‌سازی زنان بومی از ابتدای قرن بیستم تا به امروز، الگوی تبعیض مستمر علیه زنان و دختران بومی کانادایی از قرن نوزدهم تا به امروز و قتل‌های گسترده زنان و دختران بومی در این کشور و عدم تعقیب و پیگیری متناسب از سوی دولت به‌مثابه رویه معاصر در این کشور. ضمن اینکه ارتکاب ژنوسید پیش از تاریخ پیوستن کانادا به کنوانسیون ژنوسید نیز اماره‌ای است مبنی بر سابقه مستمر ارتکاب این جرم که می‌تواند در احراز عنصر معنوی نیز مؤثر باشد.

ضمن اینکه در قالب ایراد مقدماتی دیگر ممکن است کانادا به این نکته اشاره نماید که اساساً اختلافی میان دولت خواهان و این دولت در خصوص اعمال، تفسیر و اجرای کنوانسیون ژنوسید وجود ندارد.^{۲۲} با این حال، شایان ذکر است که دیوان در دو قضیه بوسنی و کرواسی صرف وجود دادخواست خواهان‌ها مبنی بر وقوع ژنوسید را برای احراز اختلاف کافی قلمداد نمود.^{۲۳} ضمن اینکه ماده ۹ کنوانسیون ژنوسید که واجد قید ارجاع اختلاف به دیوان است، برخلاف سایر معاهدات حاوی شرط مذاکره یا سایر طرق دیپلماتیک و طی مراحل داوری نیست.

۳. مسائل ماهوی طرح موضوع در دیوان بین‌المللی دادگستری

ژنوسید دارای عناصر قانونی، مادی و معنوی است. تجربه رسیدگی به دعاوی بوسنی و کرواسی علیه صربستان که با موضوع کنوانسیون ژنوسید بوده، نشان می‌دهد که دیوان برای احراز عناصر مادی و معنوی جرم، دقت نظر فراوانی را به کار برده است. در نتیجه، در کنار سایر عوامل، یکی از دلایل مهم طولانی‌شدن روند رسیدگی به این دو پرونده (بوسنی ۱۴ سال) و کرواسی (۶ سال) لزوم دقت نظر برای رسیدگی به ادعاهای طرفین در خصوص عناصر جرم ژنوسید بوده است.

۳-۱. عنصر قانونی

عنصر قانونی جرم ژنوسید کنوانسیون ۹ دسامبر ۱۹۴۸ است؛ نخستین سند حقوق بشری^{۲۴}

22. South West Africa cases, ICJ Reports 1962:319, 328; Northern Cameroons, ICJ Reports 1963: 15, 27; Marshall Islands v. UK, ICJ Reports 2016: 41.

23. Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro, ICJ Reports 1996: 29.

24. William Schabas, "Genocide," *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Online Version (2007): 2.

پس از تأسیس ملل متحد که هدف آن حمایت از موجودیت برخی گروه‌های مشخص است.^{۲۵} طبق ماده ۱ این کنوانسیون، ژنوسید یک جرم بین‌المللی است و دولت‌های عضو متعهد به پیشگیری و مجازات آن هستند. همچنین، دولت‌های عضو ملزم به جذب این سند و در عین حال، جرم‌انگاری ژنوسید در نظام حقوقی خود هستند. (ماده ۵) ژنوسید را نباید یک جرم سیاسی انگاشت (ماده ۷) به طوری که در صورت درخواست، باید متهم به ارتکاب را مسترد نمود (ماده ۷) و سبب مرتکب نقشی در پیگیری و مجازات آن ندارد. (ماده ۴) بر همین اساس، محاکم دولتی که ژنوسید در آن ارتکاب یافته باید شخص مزبور را تحت تعقیب و رسیدگی قرار دهد. (ماده ۶)

ژنوسید در زمره نخستین قواعدی حقوقی بین‌المللی است که جایگاه قاعده آمره را کسب نموده است. بر همین اساس، ویژگی آمره قاعده منع ژنوسید سبب می‌شود پیامدهای مشدد ناشی از نقض قاعده مطابق ماده ۴۱ طرح مواد مسئولیت دولت به بار آید. از طرف دیگر، به دلیل سرشت عام‌الشمول این قاعده، امکان استناد به نقض این قاعده از سوی دولت‌های غیرزیان‌دیده (ماده ۴۸ طرح مواد مسئولیت دولت) نیز وجود دارد. دولت گامبیا بر همین مبنا علیه دولت میانمار در دیوان نسبت به نقض کنوانسیون ژنوسید در سال ۲۰۱۹ مبادرت به طرح دعوا نمود. دیوان نیز در مرحله صدور دستور موقت در برابر ایراد میانمار به نداشتن سبب از سوی گامبیا، در خصوص ماهیت قاعده ژنوسید چنین اظهار داشت تمام دولت‌های عضو کنوانسیون ژنوسید و نه فقط دولت زیان‌دیده، در اجرای این تعهد به منع ژنوسید ذینفع هستند و از این رو، می‌توانند به مسئولیت دولت دیگر عضو در قالب پیگیری قصور از اجرای تعهدات عام‌الشمول ناشی از معاهده استناد نمایند و خواهان پایان دادن به نقض آن شوند.^{۲۶} با این حال، باید در نظر داشت که دیوان در زمان رسیدگی به دعوا علیه کانادا، همانگونه که در دعوی بوسنی و کرواسی علیه صربستان اشاره داشته است، صرفاً خود را مقید به چهارچوب کنوانسیون خواهد دانست و حتی نسبت به تحولاتی که قاعده منع ژنوسید در حقوق بین‌الملل عرفی داشته مانند تعریف گروه مورد حمایت در ژنوسید، لزوماً پایبند نخواهد بود. حتی دیوان به صراحت اشاره دارد که ویژگی آمره یا عام‌الشمول یا سایر ویژگی‌هایی که این قاعده ممکن است در چهارچوب حقوق بین‌الملل بشر یا بشردوستانه داشته باشد، در این قضایا لحاظ نخواهد شد، مگر اینکه مثلاً، با موضوع ذی‌ربط مانند ارتکاب ژنوسید در بستر مخاصمه

25. Gerhard Werle, and Florian Jeßberger, *Principles of International Criminal Law*, 4th edition, (Oxford University Press, 2020): 339.

26. *Gambia vs. Myanmar*, 2020: 4; *Marshall Islands v. UK*, 2016: 44.

مسلحانه ارتباط داشته باشد.^{۲۷} از این رو، توجه به ویژگی عام‌الشمول و آمره قاعده منع ژنوسید اثری بر صلاحیت دیوان و چهارچوب تعریف و عناصر جرم مندرج در کنوانسیون نخواهد داشت.^{۲۸} مگر اینکه در مرحله تعیین آثار مسئولیت به مقررات طرح مسئولیت دولت‌ها به‌منزله تجلی حقوق بین‌الملل عرفی اشاره شود.^{۲۹}

۲-۳. گروه مورد حمایت

ماده ۲ کنوانسیون در تعریف جرم ژنوسید به‌طور انحصاری به ۴ گروه «ملی، قومی، نژادی و مذهبی» اشاره دارد. پیش‌نویس این ماده به گروه‌های فرهنگی نیز اشاره داشت که مورد اقبال دولت‌ها واقع نشد.^{۳۰} حتی برخی صحبت از ژنوسید گروه‌های سیاسی کرده‌اند که هنوز در رویه و اعتقاد حقوقی دولت‌ها جایگاه چندانی را کسب نکرده و بیشتر در سطح دکترین باقی مانده است.^{۳۱} مطابق رویه قضایی دادگاه بین‌المللی کیفری برای رواندا^{۳۲} گروه‌های چهارگانه مزبور به این ترتیب معرفی شده‌اند: گروه ملی، گروهی است دارای روابط حقوقی مبتنی بر شهروندی مشابه، همراه با حقوق و تعهدات متقابل؛ گروه قومی گروهی است که اعضای آن زبان و فرهنگ مشترک دارند؛ گروه نژادی مبتنی بر ویژگی‌های فیزیکی ارثی در یک منطقه جغرافیایی است، فارغ از عوامل زبانی، فرهنگی، ملی و مذهبی؛ و گروه مذهبی نیز گروهی است که اعضایش مذهب، فرقه یا شیوه پرستش مشترکی دارند.^{۳۳}

در پرونده‌های بوسنی و کرواسی علیه صربستان موضوع شناسایی گروه مورد حمایت

27. Croatia v. Serbia, 2015: 151-153.

28. Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro, 2007: 147; Croatia v. Serbia, 2015: 88.

29. Cassese, Antonio, "Article 6," in *The Rome Statute of the International Criminal Law: A Commentary*, eds. Antonio Cassese, Paola Gaeta, and John Jones (Oxford: Oxford University Press, 2002), 336-338

30. William Schabas, *The International Criminal Court: A Commentary on the Rome Statute*, Second edition (Oxford: Oxford University Press, 2016), 126-127.

همچنین: علیرضا آرش‌پور، و مجید زحمتکش. «طرفیت‌های نظم کنونی حقوق بین‌الملل در شناسایی مفهوم ژنوسید فرهنگی»، *مجله حقوقی بین‌المللی*، شماره ۵۷ (پاییز و زمستان ۱۳۹۶): ۱۹۷-۲۲۵.

۳۱. برای مطالعه بیشتر: رضوان باقرزاده، و مهدی حسین تبریزی، «امکان‌سنجی جرم‌انگاری ژنوسید سیاسی با تکیه بر اسناد بین‌المللی: تطبیق واقعیت و حقوق بین‌الملل»، *مجله حقوقی بین‌المللی*، شماره ۶۲ (بهار و تابستان ۱۳۹۹): ۲۲۳-۲۵۰.

۳۲. برای مشاهده آورده رویه قضایی محاکم بین‌المللی کیفری یوگسلاوی سابق و رواندا: هادی آذری، «تعریف و توصیف ژنوسید در پرتو رویه قضایی دادگاه‌های کیفری بین‌المللی برای رواندا و یوگسلاوی سابق»، *پرونده‌های حقوقی*، شماره ۱۰ (پاییز و زمستان ۱۳۸۵): ۸۴-۵۵؛ ستار عزیز، «عناصر ژنوسید در رأی ۲۶ فوریه ۲۰۰۷ دیوان بین‌المللی دادگستری و رویه دادگاه‌های ویژه بین‌المللی کیفری»، *مجله حقوقی بین‌المللی*، شماره ۳۶ (بهار و تابستان ۱۳۸۶): ۹-۳۴.

33. Prosecutor v. Akayesu, ICTR, 1998: 512-15.

مطرح شد و دیوان با برگزیدن معیار ایجابی به معنای احراز وجود عناصر تعریف هر یک از گروه‌های مورد حمایت؛^{۳۴} با شناسایی ویژگی مذهبی مسلمانان بوسنیایی و قوم صرب و کروات در هر دو پرونده نسبت به گروه‌های مورد حمایت اشاره نمود.

در مورد کانادا، مطابق بخش دوم قانون اساسی این کشور تحت عنوان «حقوق مردمان بومی کانادا»، اصل سی‌وششم اشعار می‌دارد «در این قانون، مردمان بومی کانادا عبارت‌اند از سرخ‌پوست‌ها، اینویت و متیس».^{۳۵} از این رو، دولت کانادا، به صراحت این دسته از گروه‌ها را به منزله گروه‌های بومی مورد شناسایی قرار داده است. ضمن اینکه طبق تعریف گروه‌های چهارگانه کنوانسیون، می‌توان ویژگی قومی و نژادی را برای این گروه‌ها در نظر گرفت. در واقع، این گروه‌ها از یک سو، به مثابه یک گروه قومی دارای زبان و فرهنگ مشترک هستند و از سوی دیگر، این گروه‌ها دارای ویژگی‌های فیزیکی ارثی هستند که در یک منطقه جغرافیایی قابل شناسایی می‌باشند.^{۳۶}

مطابق سرشماری که در سال ۲۰۱۶ توسط دولت کانادا در مورد زبان‌های بومی این کشور صورت گرفته، بیش از ۷۰ زبان بومی متعلق به ۱۲ خانواده زبانی در این کشور شناسایی شده است.^{۳۷} داشتن چهره‌های کاملاً متفاوت با مهاجران انگلیسی و فرانسوی به کانادا، زبان و فرهنگ خاص به همراه ویژگی‌های جسمی منحصر به فرد از جمله ویژگی‌هایی است که می‌توان مطابق با تعریف رویه قضایی بین‌المللی، این گروه‌ها را در زمره گروه‌های قومی و نژادی قرار داد. حتی با توجه به عقاید و باورهای خاص این گروه‌ها می‌توان آنها را در زمره گروه‌های مذهبی قرار داد.^{۳۸} از این رو، به نظر نمی‌رسد که چالش‌چندانی بر سر موضوع مورد حمایت بودن مردمان بومی کانادا در قالب کنوانسیون وجود داشته باشد.

34. Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro, 2007:193; Croatia v. Serbia, 2015: 404-408.

35. "Constitution Act of 1867," accessed September 13, 2021, <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/const/FullText.html>.

36. "Indigenous People in Canada" accessed September 13, 2021, <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/aboriginal-people>.

37. "The Aboriginal languages of First Nations people, Métis and Inuit," accessed September 13, 2021, <https://www12.statcan.gc.ca/census-recensement/2016/as-sa/98-200-x/2016022/98-200-x2016022-eng.pdf>.

ضمن اینکه در اطلس جغرافیایی که پس از وقایع مربوط به مدارس شبانه کودکان بومی در کانادا تهیه گردیده، می‌توان اطلاعات بیشتری را در خصوص تفاوت‌های زبانی، فرهنگی و جسمی مردمان بومی با یکدیگر و با مردم کانادا به منزله مهاجران انگلیسی و فرانسوی به این کشور مشاهده کرد:

<https://indigenouspeoplesatlasofcanada.ca/>.

38. Religion and Spirituality of Indigenous Peoples in Canada, accessed September 13, 2021, <https://www.thecanadianencyclopedia.ca>.

۳-۳. عنصر مادی

عناصر مادی جرم ژنوسید از زمان انعقاد کنوانسیون ژنوسید تا اساسنامه رم، بدون تغییر باقی مانده است. ویژگی این عناصر در آن است که بیانگر نابودی فیزیکی یا بیولوژیکی اعضای گروه‌های مورد حمایت است.^{۳۹} ماده ۲ کنوانسیون موارد زیر را به‌مثابه عناصر مادی در نظر گرفته است: قتل اعضای گروه؛ ایراد آسیب شدید جسمی و روانی نسبت به اعضای گروه؛ تحمیل عمدی شرایط زندگی بر گروه با این قصد که منجر به از بین رفتن جزئی یا کلی گروه شود؛ تحمیل اقداماتی با قصد پیشگیری از تولد در میان اعضای گروه؛ و انتقال اجباری کودکان گروه به گروه دیگر. در ادامه در پرتو رویکرد دولت کانادا به این عناصر می‌پردازیم.

۳-۳-۱. قتل اعضای گروه

مدارس شبانه‌روزی یکی از نمونه‌های مصداق قتل اعضای گروه است. این مدارس در کشورهای مستعمره بریتانیا با همکاری کلیسای کاتولیک از سال ۱۸۳۰ در کشورهای مختلف از جمله ایالات متحده، سوئد، نیوزیلند، استرالیا و کانادا راه‌اندازی شدند و هدف آنها جذب مردمان بومی در فرهنگ کشور مزبور بود. به‌طور مشخص این رویه در کانادا تا سال ۱۹۹۶ وجود داشت.^{۴۰}

روایت بسیاری از کودکانی که از این مدارس دانش‌آموخته شدند، نشان از یک رویکرد کاملاً دولتی برای حذف زبان، فرهنگ و قطع ارتباط میان کودکان بومی و خانواده‌های آنها بوده است. یکی از زوایای تاریک این مدارس تعداد کودکان بی‌شماری است که ناپدید شدند. شمار قابل توجهی از کودکان نیز به واسطه بیماری، سوء‌استفاده، غفلت و گاه به دلیل فرار از مدارس فوت کرده‌اند. ضمن اینکه هفته‌ها یا ماه‌ها طول می‌کشید تا به والدین کودکان خبر مرگ فرزندانشان را اعلام کنند. بسیاری از خانواده‌ها هنوز منتظر خبری در این مورد هستند. طبق شواهد، حتی مقامات مدارس اقدام به ثبت آمار مرگ‌ومیر نمی‌کردند. طبق این گزارش نزدیک به ۶ هزار کودک بومی و حتی بیشتر از آن در این مدارس فوت کرده‌اند. نکته عجیب اینکه در کنار هر مدرسه شبانه‌روزی یک گورستان وجود داشت که کشف گورهای کودکان بومی در ماه‌های ابتدای سال ۲۰۲۱ نشان دیگری بر رویکرد دولت کانادا در این خصوص

۳۹. کریانگ شیایزی، حقوق بین‌المللی کیفری، ترجمه بهنام یوسفیان، و محمد اسماعیلی (تهران، سمت، ۱۳۸۳): ۱۵۳-۱۶۲.

40. Religion and Spirituality of Indigenous Peoples in Canada, accessed September 13, 2021, <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/religion-of-aboriginal-people>.

داشته و دارد.^{۴۱}

به طور مشخص، برخی پیوست‌های گزارش بسیار مفصل کمیته تحقیق مملو از شهادت شهودی است که دخترانشان در ایالت‌های مختلف کانادا از جمله کبک به دست افرادی کشته شدند و تعقیب و رسیدگی کافی در مورد این قتل‌ها از سوی پلیس و مقامات محلی صورت نگرفته است.^{۴۲}

۳-۲-۳. ایراد آسیب شدید جسمی و روانی نسبت به اعضای گروه

به نظر می‌رسد این مصداق از عنصر مادی ظرفیت قرار گرفتن بسیاری از اقداماتی که در دیگر بندهای این ماده جای نمی‌گیرند را در خود دارد. اقدامات متعددی را می‌توان در مورد رویکرد دولت کانادا نسبت به بومیان این کشور برشمرد که می‌تواند مصداقی از ایراد آسیب شدید جسمی و روحی تلقی گردد. ناپدیدسازی و قتل کودکان بومی در مدارس شبانه‌روزی و درد و رنجی که این اقدام بر خانواده‌های قربانیان داشته است؛ تبعیض مستمر و سیستماتیک علیه زنان و دختران بومی در قالب قوانین این کشور از جمله پرداخت نابرابر حقوق؛ برخورد تحقیرآمیز و تهدید پرسنل پلیس نسبت به آنها؛ عدم پیگیری و ارائه جبران خسارت کافی به قربانیان برنامه فرزندخواندگی کودکان بومی؛ نقض حق بر امنیت، دسترسی به عدالت، حق بر فرهنگ بومی، حق بر بهداشت چنانکه در گزارش کمیته ملی تحقیق این کشور به طور مفصل آمده؛ بخشی از روند ایراد آسیب شدید روحی در یک بازه زمانی بسیار طولانی علیه مردم بومی کاناداست.^{۴۳} دیوان در قضیه کرواسی معتقد است انکار مستمر مقامات ذی صلاح در ارائه اطلاعات لازم به خویشاوندان قربانی مبنی بر ناپدیدشدن یا مرگ وی و چگونگی این مرگ، می‌تواند سبب آسیب روانی شود.^{۴۴}

41 "Why the Muscowequan Residential School Remains Today," accessed September 13, 2021, <https://indigenouspeoplesatlasofcanada.ca/article/still-standing/>.

42 "Reclaiming Power and Place," Vol: II, Supplementary report: Quebec, accessed September 13, 2021,

https://www.mmiwg-ffada.ca/wp-content/uploads/2019/06/Final_Report_Vol_2_Quebec_Report-1.pdf.

43 "Reclaiming Power and Place: The Final Report of the National Inquiry into Missing and Murdered Indigenous Women and Girls," Volume 1a, accessed September 13, 2021, https://www.mmiwg-ffada.ca/wp-content/uploads/2019/06/Final_Report_Vol_1a-1.pdf.

44. Croatia v. Serbia, 2015: 160.

۳-۳-۳. تحمیل عمدی شرایط زندگی بر گروه مورد حمایت با این قصد که سبب از بین رفتن جزئی یا کلی گروه شود

رویه قضایی در این خصوص اعلام کرده است این مصداق در پی نابودی تدریجی اعضای گروه از طرق مختلفی مانند قصور در ارائه مراقبت‌های بهداشتی کافی؛ اخراج سیستماتیک اعضای گروه از خانه و کاشانه‌شان؛ فقدان غذا، آب، پناهگاه و پوشاک کافی است. دولت کانادا بسیاری از این مصداق را در زمانی طولانی به انجام رسانده است. بخش پیوست حقوقی گزارش کمیته تحقیق نشان می‌دهد که «سیاست‌های استعماری گذشته و حال کانادا، فعل و ترک فعل‌های انجام شده نسبت به مردمان بومی نشان از یک ژنوسید دارد».^{۴۵} این کمیته با بررسی روند چند سده اخیر دولت کانادا از زمان ورود به این سرزمین تا به امروز اعلام می‌نماید «کمیته بر این عقیده است که قصد خاص دولت برای نابودی یک گروه حمایت‌شده تنها با وجود یک سیاست ژنوسید یا الگوی روشنی از اقدامات قابل ارائه است. این سیاست در زمینه بحث ژنوسید استعماری یک امر ناگزیر است؛ جایی که عمل متخلفانه آهنگی آهسته‌تر، موزیانه‌تر، دارای ساختار و سیستم منسجم‌تر است و اغلب در طول دولت‌های و رهبران سیاسی متعدد به شکل مستمر به وقوع می‌پیوندد».^{۴۶} دیوان در قضیه کرواسی تأیید می‌کند که محرومیت از غذا، مراقبت بهداشتی، پناهگاه، پوشاک و اخراج از محل سکونت اعضای گروه مورد حمایت و از پای درآمدن به دلیل کار فراوان از امارات تحمیل عمدی شرایط زندگی قلمداد می‌شود؛^{۴۷} نکته‌ای که در رویه دولت کانادا به‌طور خاص نسبت به زنان بومی در حال ارتکاب است.

۳-۳-۴. تحمیل اقداماتی با قصد پیشگیری از تولد در میان اعضای گروه

در این خصوص شواهدی دال بر عقیم‌سازی اجباری زنان بومی میانه سال‌های ۱۹۷۰ تا ۲۰۱۸ دیده می‌شود. بر اساس برخی منابع، رویه عقیم‌سازی در کانادا عمدتاً پس از نهضت ژن برتر آغاز شد و زوایای تاریکی در تاریخ این کشور دارد. بر اساس قانون عقیم‌سازی در آلبرتا در سال‌های ۱۹۲۸ تا ۱۹۷۲ و بریتیش کلمبیا در ۱۹۳۳ تا ۱۹۷۳ تلاش‌هایی برای تولیدمثل میان افراد با ویژگی‌های ژنتیکی ضعیف انجام شد. تا کنون حدود ۱۰۰ زن بومی ادعا کرده‌اند که در

45. *Supplementary Report: Genocide*, in *Reclaiming Power and Place: The Final Report of the National Inquiry into Missing and Murdered Indigenous Women and Girls*, accessed September 13, 2021: 27, <https://www.mmiwg-ffada.ca/final-report>.

46. *Supplementary Report: Genocide*, 2019: 20.

47. *Croatia v. Serbia*, 2015: 161.

حلی که در شرایط ناپایدار حاملگی یا تولد نوزاد بوده‌اند، مجبور به رضایت دادن جهت عقیم‌سازی طی سال‌های ۱۹۷۰ تا ۲۰۱۸ شده‌اند. بر اساس عقیده مربوط به اصلاح ژنتیکی بشر در کانادا نه تنها برخی افراد دارای ناتوانی ذهنی و فیزیکی نباید فرزندآوری کنند، بلکه با توجه به نرخ بهداشت پایین و فقر در جوامع بومی این کشور، دلایل متقنی برای جلوگیری از فرزندآوری این دسته از افراد است. ضمن اینکه تا سال ۱۹۲۸ از مردمان بومی در این کشور به‌منزله افراد با ناتوانی ذهنی یاد می‌شده است. بر اساس مدارک موجود، میانه سال‌های ۱۹۷۱ تا ۱۹۷۴ دست کم ۵۵۱ زن بومی در بیمارستان‌های بومیان در کانادا به اجبار عقیم می‌شدند.^{۴۸}

۳-۳-۵. انتقال اجباری کودکان گروه به گروه دیگر

همانگونه که دیوان در قضیه کرواسی اذعان داشته، این عنصر در تداوم حیات یک گروه مؤثر است.^{۴۹} رویه مربوط به مدارس شبانه‌روزی و تحویل کودکان بومی به خانواده‌های غیر بومی ذیل برنامه دولت کانادا برای تسهیم رفاه میان خانواده‌های بومی از اواخر دهه ۶۰ میلادی شروع شد. اقدامی که در عمل سبب فراموش زبان، فرهنگ، سنت‌ها و آداب و رسوم کودکان بومی شده است. شاهد این مدعا دعوایی است که پس از یک دهه در سال ۲۰۱۷ به نتیجه رسید و طی آن ۱۶ هزار کودک بومی که به این طریق از خانواده‌هایشان گاه به اجبار جدا شده و تحویل خانواده‌های غیر بومی بودند، علیه دولت کانادا طرح دعوا نمودند. طبق این رأی، رویه دولت کانادا در این خصوص آسیب‌زاتر از رویه مدارس شبانه‌روزی بوده است، زیرا کودکان بومی در مدارس مزبور در کنار یکدیگر بودند؛ ریشه بومی و والدین خود را می‌شناختند و می‌دانستند که در نهایت به خانه بازمی‌گردند؛ اما در سیستم فرزندخواندگی، کودکان بومی بدون هیچ ردی ناپدید می‌شدند به نحوی که زبان و فرهنگ و حتی نام بومی خود را برای همیشه فراموش می‌کردند.^{۵۰}

48. "Sterilization of Indigenous Women in Canada," accessed September 13, 2021, <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/sterilization-of-indigenous-women-in-canada>; "Indigenous Women Still Forced, Coerced into Sterilization: Senate Report," accessed September 13, 2021, <https://globalnews.ca/news/7920118/indigenous-women-sterilization-senate-report/>; "Forced Sterilization of Indigenous Women in Canada," accessed September 13, 2021, <https://ijrcenter.org/forced-sterilization-of-indigenous-women-in-canada/>.

49. Croatia v. Serbia, 2015: 160.

50. Brown v. Canada (Attorney General), 2017, ONSC 251: 6-7,

<https://www.canlii.org/en/on/onsc/doc/2017/2017onsc251/2017onsc251.html>.

۳-۴. عنصر معنوی

نکته مهم در مورد جرم ژنوسید آن است که به لحاظ منطقی قصد خاص (dolus specialis) ارتکاب یکی از عناصر مادی مندرج در ماده ۲ کنوانسیون علیه گروه‌های چهارگانه باید پیش از ارتکاب عمل مادی جرم وجود داشته باشد. به همین دلیل، احراز قصد خاص در پرونده‌های ذی‌ربط چه در محضر محاکم بین‌المللی کیفری و چه در دیوان بین‌المللی دادگستری چالش برانگیزترین نکته بوده است، به طوری که به دلیل آستانه بسیار بالای در نظر گرفته شده برای چنین قصدی، بسیاری از اتهامات مربوط به ژنوسید در خصوص اشخاص و دولت‌ها به‌رغم احراز عناصر مادی جرم، اثبات نشدند. دیوان در قضیه بوسنی اشاره می‌کند ادعاها و اثبات انتساب عمل ادعایی که حاوی شدت استثنایی هستند باید از طریق ادله‌ای «کاملاً قانع‌کننده» (Fully conclusive) اثبات شود.^{۵۱}

رویه قضایی بین‌المللی و سند عناصر جرائم دیوان بین‌المللی کیفری عوامل زیر را به‌منزله دلایل احراز قصد خاص ارتکاب ژنوسید معرفی کرده‌اند:

اقرار صریح؛ الگوی مشخصی از رفتارهای مشابه؛ سیاست یا طرح دولتی؛ زمینه کلی وقایع؛ ارتکاب سیستماتیک اعمال مجرمانه دیگر؛ مقیاس فجایع ارتکابی؛ هدف‌گیری سیستماتیک قربانیان به دلیل تعلقشان به گروه‌های چهارگانه؛ و تکرار اقدامات تبعیض‌آمیز و نابودکننده.^{۵۲}

البته این دلایل و امارات حصری نیستند و بنا به هر مورد می‌تواند عوامل و عناصر دیگری در تعیین و احراز قصد معنوی دخیل باشند. نکته شایان توجه آنکه در احراز قصد ژنوسید از سوی دولت کانادا، باید به عملکرد کلی این کشور در طول وقایع ارتکابی در طول دوره زمانی ادعایی توجه داشت. در این خصوص، به نظر می‌رسد که بررسی رویکرد یک کشور در بازه زمانی به خصوص، نشان می‌دهد که سیاست یا برنامه‌ای برای بسیج نیروها و تجهیزات اداری، اجرایی، قانون‌گذاری و قضایی برای ارتکاب اعمال موجد نابودی فیزیکی یا بیولوژیکی گروه مورد نظر وجود دارد.^{۵۳} به نظر می‌رسد عملکرد کلی دولت کانادا در سده

51. Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro, 2007: 209-210; Croatia v. Serbia, 2015:177-179.

52. Prosecutor v. Jelisi, ICTY, 2001: 47-48; Croatia v. Serbia, 2015: 143-148.

53. Antonio Cassese, "Is Genocidal Policy a Requirement for the Crime of Genocide?," in *The UN Genocide Convention: A Commentary*, ed. Paola Gaeta (Oxford: Oxford University Press, 2009), 129-136.

اخیر نشان از ارتکاب عناصر مادی در بستریک سیاست دولتی در گستره زمانی و مکانی بسیار آهسته و گسترده انجام شده به طوری که توجه کمتری را به خود جلب نموده است.^{۵۴}

کمیته تحقیق با بررسی عملکرد دولت کانادا در چند سده گذشته تا به امروز وجود یک سیاست ژنوسید یا الگوی رفتاری واضح در این خصوص را اثبات می‌نماید. این کمیته با تأکید بر مفهوم «ژنوسید استعماری» (Colonial Genocide) چنین اشعار می‌دارد که این نوع ژنوسید در اثر حضور مهاجران در سرزمین کانادا و در پرتو ماهیت، قلمرو زمانی و جغرافیایی و انگیزه ایدئولوژیک نابودسازی قابل ارزیابی است.^{۵۵} دیوان در قضیه بوسنی در این خصوص معتقد است وجود یا احراز قصد خاص نابودی گروه باید از طریق مراجعه به شرایط و اوضاع و احوال خاص هر قضیه به شکل یقینی اثبات شود؛ مگر اینکه یک برنامه و طرح کلی بدین منظور وجود داشته باشد که چنین قصدی را اثبات کند و وجود الگوی رفتاری باید به گونه‌ای باشد که بتواند وجود چنین قصد را نشان دهد.^{۵۶} گزارش حقوقی کمیته تحقیق معتقد است ویژگی‌های خاص موزیانه و تدریجی ژنوسید استعماری نسبت به مصادیق و مفاهیم معمول ژنوسید سبب شده است افکار عمومی مردم کانادا سیاست‌های استعماری این دولت را به مثابه اقدامات نژادپرستانه و اقدامی نادرست تلقی نکنند.^{۵۷}

در ادامه به چند مورد از سیاست دولت کانادا در ارتکاب ژنوسید نسبت به مردمان بومی این کشور اشاره می‌شود. باید توجه داشت که دیوان بر این نکته تأکید ورزیده که عناصر مادی و معنوی جرم ژنوسید می‌توانند در احراز یکدیگر مؤثر واقع می‌شوند.^{۵۸} از این رو، به نظر می‌رسد بررسی هر یک از موارد زیر می‌تواند در احراز عنصر مادی ژنوسید نیز مؤثر باشد. به دلیل محدودیت حجم، بسیاری از حقایق مرتبط با احراز عنصر معنوی ژنوسید به صورت خلاصه در اینجا آورده شده است.^{۵۹}

54. Andrew Woolford, and Jeff Benvenuto "Canada and Colonial Genocide," *Journal of Genocide Research* 17, 2015: 375-377.

55. Supplementary Report: Genocide, 2019: 9-10.

56. Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro, 2007: 373.

57. Supplementary Report: Genocide, 2019: 11.

58. Croatia v. Serbia, 2015: 130.

۵۹. برای مشاهده سایر گزارش‌های ذی‌ربط که قرینه‌ای بر اقدامات تبعیض‌آمیز علیه بومیان کانادا دارد، به اسناد زیر مراجعه کنید:

Inter-American Commission on Human Rights, 2014: 41; CCPR/C/CAN/CO/6, 2015: 7-9, 14, 16, 17, 19; CERD/ C/CAN/CO/21-23, 2017: 15, 17, 23, 25, 27, 29, 31; "Canada's Failure to Effectively Address Murder and Disappearance of Aboriginal Women 'Grave Rights Violation' -

[۱] اذعان دولت کانادا به رویه تبعیض‌آمیز علیه بومیان در این کشور نیز اقرار صریح به اتخاذ رویکرد تبعیض‌آمیز این کشور علیه مردمان بومی در گذشته و حال حاضر است.^{۶۰} جاستین ترودو، نخست‌وزیر کانادا، پس از کشف دو گور متعلق به بومیان در ماه‌های اخیر طی بیانیه‌ای اعلام کرد «این وقایع یادآور بی‌عدالتی، تبعیض و نژادپرستی سیستماتیک است که مردمان بومی در این کشور با آن مواجه بوده و همچنان مواجه هستند».^{۶۱} ضمن اینکه تأثیرگذاری واقعه مدارس شبانه‌روزی به حدی بود که یکی از سناتورهای کانادایی درخواست تشکیل «کمیسیون حقیقت و سازش» را در سال ۲۰۱۵ مطرح نمود. وی اقدامات انجام‌شده تحت لوای این مدارس را ژنوسید فرهنگی قلمداد نمود؛ توصیفی که مورد حمایت یکی از قضات سابق دیوان عالی این کشور نیز قرار گرفت.^{۶۲}

[۲] گزارش نهایی کمیته تحقیق به‌طور مفصل در چندین مجلد و بخش از خلال مصاحبه با هزاران شاهد به عملکرد دولت کانادا در زمینه اتخاذ سیاست مبتنی بر ارتکا ژنوسید تأکید دارد. کمیته در بخش حقوقی گزارش خود معتقد است «شهادت بازماندگان نشان از ساختارها و سیاست‌های استعماری دارد که به‌طور مشخص در قالب قوانین این کشور از

UN Experts,” accessed September 13, 2021,

<https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=15656&LangID=E>;
“With Discovery of Unmarked Graves, Canada’s Indigenous Seek Reckoning,” accessed September 13, 2021, Ian Austen,

<https://www.nytimes.com/2021/06/26/world/canada/indigenous-residential-schools-grave.html>.

60. “Actions taken by the Government of Canada since the launch of the inquiry,” accessed September 13, 2021, <https://www.rcaanc-cirnac.gc.ca/eng/1559566331686/1559566355192>;
“Submission to the Government of Canada on Police Abuse of Indigenous Women in Saskatchewan and Failures to Protect Indigenous Women from Violence,” accessed September 13, 2021, https://www.hrw.org/news/2017/06/19/submission-government-canada-police-abuse-indigenous-women-saskatchewan-and#_ftn24; CEDAW/C/51/D/19/2008, 2012: 11; Status of pending cases under the Optional Protocol to CEDAW, 2020; A/RES/61/295, 2007; “An Act respecting the United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples,” accessed September 13, 2021, <https://parl.ca/DocumentViewer/en/43-2/bill/C-15/third-reading>.

61. “Statement by the Prime Minister on the findings around the former Marieval (Cowessess) Residential School in Saskatchewan,” accessed September 13, 2021, <https://pm.gc.ca/en/news/statements/2021/06/24/statement-prime-minister-findings-around-former-marieval-cowessess>.

62. “Decades of Missing Indigenous Women a 'Canadian Genocide' – Leaked Report,” accessed September 13, 2021, <https://www.theguardian.com/world/2019/may/31/canada-missing-indigenous-women-cultural-genocide-government-report>.

جمله قانون سرخ‌پوست‌ها،^{۶۳} مدارس شبانه‌روزی و نقض حقوق بشر مردمان بومی، همگی منجر به بروز نرخ رو به رشد افزایش خشونت، مرگ و قتل عمد در میان جمعیت بومی این کشور است».^{۶۴} شایان ذکر اینکه طبق یک مطالعه انجام شده، در حالی که مردمان بومی ۳ درصد جمعیت کانادا را تشکیل می‌دهند، اما ۱۹ درصد زندانیان در کانادا متعلق به مردمان بومی این کشور هستند.^{۶۵}

[۳] جداسازی اجباری کودکان بومی و انتقال آنها به خانواده‌های کانادایی اقدام دیگری است که موضوع یک دعوا در ایالت اونتاریو قرار گرفته است. این دعوا که بیش از یک دهه به طول انجامید در نهایت در سال ۲۰۱۷ به نفع خواهان‌های بومی پایان یافت. یکی از خواهان‌ها که نقش اصلی را در این دعوا برعهده داشت اظهار می‌دارد روزی را به یاد می‌آورد که چهارساله بوده و مقامات ایالتی رفاه کودکان، وی را از خانواده بومی‌اش در سال ۱۹۶۷ گرفتند و به خانواده‌ای کانادایی برای زندگی سپردند. قاضی پرونده نیز در رأی خود اعلام کرد «آسیب بزرگی وارد شد... کودکانی که به این شکل از خانواده‌های اصلی خود جدا شدند ارتباطشان را با خانواده به کلی از دست دادند. زبان، فرهنگ و هویت بومی‌شان را فراموش کردند. به کودکان و پدر و مادر خوانده‌هایشان هیچ اطلاعاتی در مورد میراث بومی کودک یا مزایا و تحصیلاتی که استحقاق رسیدن به آنها را داشتند، ارائه نمی‌شد.» جالب توجه اینکه ۱۶ هزار نفر در این پرونده به‌مثابه خواهان و در قالب دعوای جمعی طرح دعوا کرده بودند. این رویه در میانه سال‌های ۱۹۶۵ تا ۱۹۸۴ توسط دولت کانادا و در راستای بهره‌مندی جامعه بومی کانادایی از سطح رفاه سایر خانواده‌های کانادایی انجام شده است.^{۶۶}

از مجموع حقایق اندک بالا دست‌کم یک مورد را می‌توان در خصوص دولت کانادا با درجه بالایی از اطمینان بیان کرد: این دولت تعهد خود را ذیل ماده ۱ کنوانسیون در مورد پیشگیری و مجازات ژنوسید انجام نداده است. دیوان در قضیه بوسنی در این راستا معتقد است «برای اینکه دولتی مسئول نقض تعهد به پیشگیری قلمداد شود نیازی نیست اثبات شود

۶۳. در مورد ریشه قوانین تبعیض‌آمیز نسبت به بومیان کانادایی

Moss, Gardner-O'Toole, 1991: <https://publications.gc.ca>:

64. Supplementary Report: Genocide, 2019: 17.

65. "Discrimination of Aboriginals on Native Lands in Canada," accessed September 13, 2021, <https://www.un.org/en/chronicle/article/discrimination-aboriginals-native-lands-canada>.

66. "Ontario judge sides with Sixties Scoop survivors," accessed September 13, 2021, <https://www.theglobeandmail.com/news/national/ontario-judge-sides-with-60s-scoop-survivors-damages-to-be-decided/article34015380/>.

که دولت مزبور قدرت لازم را برای پیشگیری از ژنوسید داشته، بلکه کافی است ابزارهای چنین کاری را در اختیار داشته باشد و مشخص شود به طور آشکار از به کارگیری چنین ابزارهایی خودداری کرده است.)) (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro, 2007: 438 در واقع، به تعبیر قاضی اسکوتیکوف در این رأی، زمانی که ژنوسید در سرزمین یک کشور به وقوع می‌پیوندد، تعهد به پیشگیری یک تعهد به نتیجه است.^{۶۷}

۳. نتیجه‌گیری

عملکرد دولت کانادا در خصوص برخورد با اقوام بومی این کشور دست‌کم در سده گذشته تا به امروز نشان از تمرکز بر زنان و دختران و کودکان بومی کانادایی دارد. زنان به‌منزله نماد زاینده‌گی یک جامعه بر اثر تبعیض‌های سیستماتیک در زندگی اجتماعی و کودکان به‌مثابه تداوم نسل و سرمایه‌های آینده یک جامعه در اثر جذب در و در صورت لزوم حذف از روند اجتماعی حاکم بر دولت کانادا که برآمده از مهاجران به این سرزمین بوده‌اند، هدف اقدامات مظنون به ژنوسید در این کشور هستند. توصیف و احراز این وقایع نیازمند طرح موضوع نزد یک مرجع ذی‌صلاح بین‌المللی همچون دیوان بین‌المللی دادگستری است.

هدف این نوشتار از طرح موضوع ژنوسید در کانادا، نگاه بدبینانه به عملکرد غرب نیست چه اینکه ممکن است بسیاری از کشورها در طول تاریخ خود مرتکب اقداماتی شده باشند که در مفهوم جنایات بین‌المللی قرار گیرد. با این حال، جدای از اینکه نوشتار حاضر مدعی ارتکاب قطعی ژنوسید از سوی کانادا نیست و این موضوعی است که باید به‌طور دقیق و موشکافانه در دیوان جهت ارزیابی مسئولیت احتمالی دولت کانادا مطرح گردد، اما عملکرد دولت کانادا نشان می‌دهد که امکان ارتکاب جنایات بین‌المللی از سوی دولت‌ها بسیار سهل‌تر از اشخاص است. از این رو، همواره نهادهای مستقل یک کشور باید در خصوص رخدادها و وقایعی که می‌تواند به ارتکاب جنایات بین‌المللی همچون ژنوسید، جرائم علیه بشریت و جنایات جنگی منجر شود، وجود داشته و امکانات و اختیار لازم را برای پایش، ارزیابی و اطلاع‌رسانی عمومی در اختیار داشته باشند. سخن مقدمه را بار دیگر تکرار می‌کنیم که طرح دعاوی مربوط به ژنوسید علیه دولت‌ها در محضر دیوان می‌تواند نتایج مثبتی به همراه داشته باشد از جمله اینکه جبران خسارت مناسبی برای مردمان بومی کانادایی به عنوان

67. Declaration of Judge Skotnikov, ICJ Reports 2020: 340.

قربانیان اصلی این جنایات خواهد بود. ضمن اینکه ایجاد رویه قضایی سبب آگاهی بخشی بیشتر به جامعه بین‌المللی در این زمینه خواهد بود.

دولت کانادا در زمان طرح دعوی گامبیا علیه میانمار به همراه دولت هلند اعلام کردند که حاضرند در کنار گامبیا در این دعوا حضور داشته باشند. طرح دعوا علیه دولت کانادا تلنگری برای این دولت و همه دولت‌های جهان خواهد بود تا تاریخ معاصر خود را با دقت بیشتری مرور کرده و ضمن تصحیح رویکرد گذشته به جبران خسارت از قربانیان نقض‌های مزبور بپردازند تا زمینه برای ایجاد ارتکاب جنایات متعدد دیگر از سوی دولت و قربانیان جهت انتقام از نظام حاکمیتی، فراهم نشود.

نکته پایانی اینکه کانادا کشوری مهاجرپذیر است و مهاجران بسیاری از کشورهای مختلف دنیا در این کشور زندگی می‌کنند. رژیم سیاسی این کشور نیز مبتنی بر دموکراسی و حاکمیت قانون است؛ اما رویکرد این دولت نسبت به مردمان بومی نشان می‌دهد که هیچ دولتی به دلیل انگیزه‌ها، مقاصد و اهداف نادرستی که از طریق شیوه‌های نادرست در پیش می‌گیرند، نه تنها سبب ایجاد صلح و امنیت در کشور خود نخواهند شد، بلکه افکار عمومی جهانی را در اثر انتشار اخباری مانند کشف گورهای دسته‌جمعی کودکان بومی در بهت و حیرت فرو برده و به تأمل دوباره در معنای دولت، اختیارات و مصونیت مقامات آن وا می‌دارد.

سیاهه منابع

الف- منابع فارسی:

آذری، هادی. «تعریف و توصیف ژنوسید در پرتو رویه قضایی دادگاه‌های کیفری بین‌المللی برای رواندا و یوگسلاوی سابق»، پژوهش‌های حقوقی، شماره ۱۰ (پاییز و زمستان ۱۳۸۵): ۸۴-۵۵. آرش‌پور، علیرضا، و مجید زحمتکش. «ظرفیت‌های نظم کنونی حقوق بین‌الملل در شناسایی مفهوم ژنوسید فرهنگی»، مجله حقوقی بین‌المللی، شماره ۵۷ (پاییز و زمستان ۱۳۹۶): ۱۴۷-۱۸۲. باقرزاده، رضوان، و مهدی حسین تبریزی. «امکان‌سنجی جرم‌انگاری ژنوسید سیاسی با تکیه بر اسناد بین‌المللی: تطبیق واقعیت و حقوق بین‌الملل»، مجله حقوقی بین‌المللی، شماره ۶۲ (بهار و تابستان ۱۳۹۹): ۲۲۳-۲۵۰.

سادات میدانی، سید حسین. *دیوان بین‌المللی دادگستری: ادله اثبات دعوا*. چاپ ۲. تهران: جنگل، ۱۳۹۱.

شیاپزری، کریانگ. *حقوق بین‌المللی کیفری*. ترجمه بهنام یوسفیان، و محمد اسماعیلی. تهران: سمت، ۱۳۸۳.

عزیزی، ستار، و محمد حاجی. «احراز مسئولیت دولت در خصوص ارتکاب ژنوسید: در تقابل با تعامل با روند عدالت انتقالی»، *مجله مطالعات حقوقی*، شماره ۸ (تابستان ۱۳۹۵): ۱۴۷-۱۸۲. عزیزی، ستار. «عناصر ژنوسید در رأی ۲۶ فوریه ۲۰۰۷ دیوان بین‌المللی دادگستری و رویه دادگاه‌های ویژه بین‌المللی کیفری»، *مجله حقوقی بین‌المللی*، شماره ۳۶ (بهار و تابستان ۱۳۸۶): ۹-۳۴. ممتاز، جمشید. «پیش‌گفتار»، در: *نقش دیوان بین‌المللی دادگستری در تداوم و توسعه حقوق بین‌الملل (مجموعه مقالات)*، تهران: انجمن ایرانی مطالعات سازمان ملل متحد، ۱۳۸۸.

ب- منابع لاتین:

“Actions taken by the Government of Canada since the launch of the inquiry.” accessed September 13, 2021,

<https://www.rcaanc-cirnac.gc.ca/eng/1559566331686/1559566355192>.

“An Act respecting the United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples.” accessed September 13, 2021, <https://parl.ca/DocumentViewer/en/43-2/bill/C-15/third-reading>.

“Canada’s Failure to Effectively Address Murder and Disappearance of Aboriginal Women ‘Grave Rights Violation’ - UN Experts.” accessed September 13, 2021,

<https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=15656&LangID=E>.

Chalk, Frank Robert, and Kurt Jonassohn. *The History and Sociology of Genocide: Analyses and Case Studies*. New Haven: Yale University Press, 1990.

“China policies could cut millions of Uyghur births in Xinjiang.” accessed September 13, 2021, Cate Cadell, <https://www.reuters.com/world/china/exclusive-amid-accusations-genocide-west-china-polices-could-cut-millions-uyghur-2021-06-07/>.

“Constitution Act of 1867” (13 September 2021), <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/const/FullText.html>.

“Decades of Missing Indigenous Women a 'Canadian Genocide' – Leaked Report.” accessed September 13, 2021, <https://www.theguardian.com/world/2019/may/31/canada-missing-indigenous-women-cultural-genocide-government-report>.

“Declaration of Canada recognizing the jurisdiction of the Court as compulsory.” accessed September 13, 2021, <https://www.icj-cij.org/en/declarations/ca>.

“Discrimination of Aboriginals on Native Lands in Canada.” accessed September 13, 2021, <https://www.un.org/en/chronicle/article/discrimination-aboriginals-native-lands-canada>.

“Forced Sterilization of Indigenous Women in Canada.” accessed September 13, 2021, <https://ijrcenter.org/forced-sterilization-of-indigenous-women-in-canada/>.

“Hundreds of bodies discovered at former Canada residential school for Indigenous children.” accessed September 13, 2021, <https://www.jurist.org/news/2021/06/hundreds-of-bodies-discovered-at-former-canada-residential-school-for-indigenous-children/>.

“Indigenous People in Canada.” accessed September 13, 2021, <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/aboriginal-people>.

“Indigenous Peoples Atlas of Canada.” accessed September 13, 2021, <https://indigenouspeoplesatlasofcanada.ca/>

“Indigenous Women Still Forced, Coerced into Sterilization: Senate Report.” accessed September 13, 2021, <https://globalnews.ca/news/7920118/indigenous-women-sterilization-senate-report/>.

- “Ontario judge sides with Sixties Scoop survivors.” accessed September 13, 2021, <https://www.theglobeandmail.com/news/national/ontario-judge-sides-with-60s-scoop-survivors-damages-to-be-decided/article34015380/>.
- “Request for an advisory opinion of the International Court of Justice on the legal consequences of the separation of the Chagos Archipelago from Mauritius 1965.” accessed September 13, 2021, <https://digitallibrary.un.org/record/1290041?ln=en>.
- “Residential School Histories & Memoirs.” accessed September 13, 2021, <https://epl.bibliocommons.com/list/share/69643431/675287927>.
- “Residential Schools in Canada.” accessed September 13, 2021, <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/residential-schools>.
- “Statement by the Prime Minister on the findings around the former Marieval (Cowessess) Residential School in Saskatchewan.” accessed September 13, 2021, <https://pm.gc.ca/en/news/statements/2021/06/24/statement-prime-minister-findings-around-former-marieval-cowessess>.
- “Status of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women.” accessed September 13, 2021, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-8&chapter=4#12.
- “Status of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide.” accessed September 13, 2021, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-1&chapter=4.
- “Status of the Convention on the Rights of the Child.” accessed September 13, 2021, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-11&chapter=4.
- “Status of the International Covenant on Civil and Political Rights.” accessed September 13, 2021, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-4&chapter=4#EndDec.
- “Sterilization of Indigenous Women in Canada.” accessed September 13, 2021, <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/sterilization-of-indigenous-women-in-canada>.
- “Submission to the Government of Canada on Police Abuse of Indigenous Women in Saskatchewan and Failures to Protect Indigenous Women from Violence.” accessed September 13, 2021, <https://www.hrw.org/news/2017/06/19/submission-government-canada->

police-abuse-indigenous-women-saskatchewan-and#_ftn24.

“The Aboriginal languages of First Nations people, Métis and Inuit.” accessed September 13, 2021, <https://www12.statcan.gc.ca/census-recensement/2016/as-sa/98-200-x/2016022/98-200-x2016022-eng.pdf>.

“Why the Muscowequan Residential School Remains Today.” accessed September 13, 2021, <https://indigenoupeoplesatlasofcanada.ca/article/still-standing/>.

“With Discovery of Unmarked Graves, Canada’s Indigenous Seek Reckoning.” accessed September 13, 2021, Ian Austen, <https://www.nytimes.com/2021/06/26/world/canada/indigenous-residential-schools-grave.html>.

Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), ICJ Reports 2007.

Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia v. Serbia), ICJ Reports 2015.

Bocock, Ryan, “*The Gambia, Myanmar and the International Court of Justice— A Path to Justice?*.” at: <https://grojil.org/2019/12/09/the-gambia-myanmar-and-the-international-court-of-justice-a-path-to-justice/>

Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro, ICJ Reports 1996.

Brown v. Canada (Attorney General), 2017, ONSC 251, at: <https://www.canlii.org/en/on/onsc/doc/2017/2017onsc251/2017onsc251.html>

Cassese, Antonio. “Article 6.” in *The Rome Statute of the International Criminal Law: A Commentary*, edited by Antonio Cassese, Paola Gaeta, and John Jones, 335-350. Oxford: Oxford University Press, 2002.

Cassese, Antonio. “Is Genocidal Policy a Requirement for the Crime of Genocide?,” in *The UN Genocide Convention: A Commentary*, edited by Paola Gaeta, 128-136. Oxford: Oxford University Press, 2009.

CCPR/C/CAN/CO/6, 13 August 2015.

CEDAW/C/51/D/19/2008, 27 April 2012.

CEDAW/C/CAN/CO/7; CEDAW/C/CAN/CO/8-9, 2016.

CERD/ C/CAN/CO/21-23, 13 September 2017.

Gambia vs. Myanmar, Declaration of Judge Skotnikov, 2020.

Gambia vs. Myanmar, ICJ Reports 2020.

- Marshall Islands v. UK, ICJ Report 2016.
- Maučec, Gregor. "Protecting Minorities from Discrimination and Mass Violence through Provisional Measures Indicated by the International Court of Justice." *International Journal on Minority and Group Rights* 27(2020): 337409.
- Missing and Murdered Indigenous Women in British Columbia, Canada, Inter-American Commission on Human Rights (2014), p. 41, at, <http://www.oas.org/en/iachr/reports/pdfs/Indigenous-Women-BC-Canada-en.pdf>.
- Moss, Wendy, Elaine Gardner-O'Toole. "Law and Government Division, Aboriginal People: History of Discriminatory Laws." (1991), at: <https://publications.gc.ca/Collection-R/LoPBdP/BP/bp175-e.htm>,
- Northern Cameroons, ICJ Reports 1963.
- Prosecutor v. Akayesu, Trial Chamber, 2 September 1998.
- Prosecutor v. Goran Jelisi, IT-95-10-A, 5 July 2001.
- Reclaiming Power and Place: The Final Report of the National Inquiry into Missing and Murdered Indigenous Women and Girls, Volume 1a, at: https://www.mmiwg-ffada.ca/wp-content/uploads/2019/06/Final_Report_Vol_1a-1.pdf.
- Reclaiming Power and Place: Vol: II, Supplementary report: Quebec, at: https://www.mmiwg-ffada.ca/wp-content/uploads/2019/06/Final_Report_Vol_2_Quebec_Report-1.pdf.
- Religion and Spirituality of Indigenous Peoples in Canada, at: <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/religion-of-aboriginal-people>.
- Schabas, William. "Genocide," *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Online Version, 2007.
- Schabas, William. *The International Criminal Court: A Commentary on the Rome Statute*. Second edition. Oxford: Oxford University Press. 2016.
- South West Africa cases, ICJ Reports 1962.
- Status of pending cases under the Optional Protocol to CEDAW as of 27 October 2020, at: <https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CEDAW/PendingCases.docx>.
- Supplementary Report: Genocide, in Reclaiming Power and Place: The Final Report of the National Inquiry into Missing and Murdered Indigenous Women and Girls, at: <https://www.mmiwg-ffada.ca/final-report/>.

- United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples,
A/RES/61/295, at: <https://digitallibrary.un.org/record/609197?ln=en>
- Werle, Gerhard, and Florian Jeßberger. *Principles of International Criminal Law*. 4th edition. Oxford: Oxford University Press, 2020.
- Woolford, Andrew, and Jeff Benvenuto “Canada and Colonial Genocide.”
Journal of Genocide Research 17, (2015): 373-390.